

GÖKTÜRK YAZITLARI İLE ANADOLU-TÜRK FOLKLORUNDAKİ PARALELLİKLER ÜZERİNE

Saim SAKAOĞLU

İnsanlığın Âdem Peygamber'den beri getirdiği ve zamanla cemiyetlerin çeşitli özelliklerine göre şekillenen gelenekleri ve yaşayış tarzları vardır. Bunlar, "insanoğlu"nun doğumundan ölüm sonrasına kadar devam eden ve her biri ayrı özellikleri taşıyan sıradan olaylar veya belli kuralları olan törenlerdir. Bu gününkü dününkünden, dününkü önceki gününkünden farklı olan bu olay ve kurallar zamanın akışı içinde bazen aslından öylesine uzaklaşmıştır ki tanınması, ikisi arasında bir bağ kurulması pek de kolay olamamaktadır. Ancak bunların bazıları zamanın, coğrafyanın, dinin vb. değişmesi karşısında varlığını az veya çok koruyabilmiş ve günümüze kadar gelebilmiştir. Bu değişme veya korunma sadece olaylar ve törenlere has olmayıp onların günlük hayata yansımış ve bir sanat veya eğlence değeri olan ürünlerinde de kendisini göstermiştir. 900 yıl önce şekillenen ve en güzel örneklerini Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügati't-Türk'ünde görebildiğimiz ata sözlerimizin bazıları bu gün aynı güzellikle söylenip durmaktadır.

Aç ne yimes, tok ne times (I / 79)

Kişi alası içtin, yılkı alası taştın (I / 88)

Tag tagka kavuşmas, kişi kişiğe kavuşur (II / 103, III / 153)

Görüleceği üzere ata sözlerimizin yapısında, başka bir ifadeyle kuruluş çatısında hiçbir önemli değişiklik yoktur; görülen değişiklikler sadece bazı kelimelerin eş anlamlılarıyla yer değiştirmesi veya seslerin değişmesi şeklindedir.

Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinden önceki dinleriyle ilgili pek çok gelenek ve inançlarını yeni dinleriyle birlikte yaşamaları, bu devamlılığın güzel bir örneğidir.

Günümüzden 1250 yıl önce dikilen Göktürk Anıtları, o devrin siyasi hayatının, bilhassa savaşlarla ilgili cephesini zaman zaman teferruata varacak de-

recede incelikle dile getirmiş, Türk savaş tarihi için birinci derecede önem taşıyan kaynak olarak faydalanılma şerefini elde etmiştir. Böylesine önemli bir görevi üstlenen bu anıtların bize ulaştırdığı bilgiler arasında zamanın günlük hayatıyla ilgili örnekleri de vermesi son derece sevindiricidir. Günümüzün insan hayatında önemli yerleri olan bu bilgilerin anıtlar devresinde de görülmesi elbette aralarında kurulacak bir bağ için bulunmaz birer fırsattır. Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı ifadeler bu konudaki görüşümüzü doğrulamaktadır. Bir yandan "Adı görklü Muhammed'e salâvat" getirilirken bir yandan da şarap içilmektedir.

Göktürk Anıtları da, çeşitli yönleriyle ele alındığı zaman bu tür tabloları çokca sergilediği görülür. Geniş bir alana yayılmış bulunan bu anıtların insan hayatının çeşitli safhalarıyla ilgili ve son derece önemli bazı özellikleri vardır. Bunlar; düğün, ölüm, cenaze töreni, ağıtçılar, ad ve unvan verme, yer ve su ruhları ve benzerleridir. Bunların tamamına yakını günümüzde de aynı canlılığıyla devam etmektedir. Bu konuların hepsini teker teker ele almak ve Anadolu'daki benzerleriyle aralarında bir paralellik kurmak bu tebliğin sınırını ve konusunu aşmış olacağından, biz önemli bir iki örneği bütün boyutlarıyla ele almak ve oradan sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Folklor araştırmalarında insan ömrünün safhaları belirli bir sayıya indirilerek ele alınır ve incelenir. Bu safhaları hemen daima üçe indirmek ve "geçiş dönemleri" adı altında toplamak gelenek halini almıştır: 1. Doğum, 2. Evlenme, 3. Ölüm. Bu üç dalın da kendi alt dallarına ayrılması, konunun daha kolay bir şekilde ele alınmasını sağlayacağı için, folklor araştırmacıları ve etnologlar bu konuda hayli alt dallı sınıflamalara girişmişlerdir. Biz sadece son iki ana dala ilgileneceğimiz için diğer dal ve bütün alt dalları şimdilik bir kenara bırakıyoruz.

I. EVLENME

"Doğum" ve "ölüm" dönemleri insanın kendi elinde olmadan yaşadığı veya kahramanı olduğu olaylardır. Ancak, "evlenme" için aynı şeyi söylemek her zaman için geçerli olamayacaktır. Yani evlilik, insanın hemen daima kendi hür iradesiyle gerçekleştirdiği bir olaydır. Bu konunun tartışmaya açık bazı yönleri olabilir; ancak diğer iki dönemle karşılaştırıldığı zaman sonuç daha açık bir şekilde görülecektir.

Göktürk Anıtlarında evlenme ile ilgili olarak görülen motiflerin sayısı fazla değildir. Biz görülen birkaç örnekten üzerinde durulmağa değer bir önem taşıyanını ele alacak ve Anadolu'daki benzerleriyle aralarında bir bağ kurmağa

çalışacağız. Bu bağ, her zaman aynı ölçüde kuvvetli bir paralelliği beraberinde getirmeyebilir; ama zamanın değiştirici gücü karşısından bir parçasını bile koruyabilen bir geleneğin mutlaka ele alınıp incelenmesine inanan bir araştırmacı olarak bunu en ince noktasına kadar ele almayı uygun buluyoruz.

Aşağıda, Bilge Kagan Anıtı, Kuzey Yüzü, 9.-10. satırdan alınan evlenme ile ilgili üç cümle verilmektedir. Metnin günümüz Türkçesine aktarılmış şekliyse kronolojik sırayla olmak üzere Orkun (1936), Ergin (1970) ve Tekin (1988)'den alınmıştır.

m(e)n : [t]ürg(i)ş : k(a)g(a)nka : kız(ı)m(i)n ...] (e)rt(i)ñü : ul(u)g : törün : (a)lı birt(i)m : tür [g(i)ş k(a)g(a)n] kızın : (e)rt(i)ñü : ul(u)g : törün ogl(u)ma : (a)lı birt(i)m : [.....] (e)rt(i)ñü : ul(u)g : törün (a)lı birt(i)m : (Bk K 9-10)

(... Türgiş Hakanına kızımı büyük merasimle alıverdim. [= gelin verdim] Tür [giş Hakan] kızını büyük merasimle oğluma alıverdim Büyük [merasimle alı] verdim...) (Orkun, 56-57)

(.... Türgiş Kağanına kızımı fevkalâde büyük törenle alı verdim. Türgiş Kağanının kızını fevkâlade büyük bir törenle alı verdim....) (Ergin, 33)

(Ben Türgiş hakanına kızımı pek büyük (bir) törenle alıverdim. Türgiş hakanı(nın) kızını pek büyük (bir) törenle oğluma alıverdim pek büyük (bir) törenle alıverdim.) (Tekin, 33)

Burada anlatılan düğün merasiminde metinde de açıkça görüldüğü üzere iki ayrı evlilik zikredilmektedir.

a) Türgiş hakanına kız verilmesi

b) Türgiş hakanının kızının oğula alınması

(a) şıkkındaki ifadede, Türgiş hakanına verilen kızın hakanın kendisine mi, yoksa oğlu veya kardeşine mi verildiği pek açık olarak ifade edilmemiştir. Eğer oğul veya kardeşe alınmış olsaydı bu konunun açıkça dile getirileceği görüşünden yola çıkarak kızın Türgiş hakanının bizzat kendisine verildiğini kabul etmemiz gerekecektir. O halde, Türgiş hakanı evlendiği kızın ağabeyine de kendi kızını vermektedir.

Türkler arasındaki evlilik türleri oldukça çeşitlidir. En geniş anlamıyla hiçbir kan bağı bulunmadan yapılan evliliklerin oranı son derece yüksektir. Diğer evlilik türlerini şöyle sıralayabiliriz: a) Beşik Kertme, b) Söz Alma-Söz verme, c) Berder Evlilik, ç) Taygeldi Evlilik, d) Baldızla Evlilik, e) Kayın-

biraderle Evlilik, f) Kardeş Çocukları Evliliği, g) Erkek Kardeşlerin Sırayla Kız Kardeşlerle Evlenmesi, h) Oturakalma, vs. (Balaman 1982, 40-57).

Bu evlilik türleri içinde Göktürk Anıtları'ndaki evliliğe en çok yaklaşanı "Berder Evlilik"tir. Bu konuda değişik kaynaklarda bu abildiğimiz bilgileri şöyle özetleyebiliriz:

1. Bir ailenin evlenme çağına gelen bir oğlu, bir de kızı vardır. Oğlan, evlenme arzusunun çeşitli şekillerde dile getirir. Ekonomik durumu iyi olmayan aile, aynı şekilde evlenme çağına gelmiş birer kızı ile oğlu olan aileleri araştırır. Bunlardan hangisiyle anlaşır, genellikle başlık verilmeden çifte evliliği gerçekleştirir. (Balaman 1975, 7221).

2. Terim, "Berder Ailesi" değil, "Bedel Ailesi" olmalıdır. Bu tür evliliğin çokça olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesini iyi tanıyan Şevket Beysanoğlu "Berder" in aslında "Bedel" olmasının uygun olacağı kanaatindedir. Önder ise "Değiş Tokuş" demektedir. (Önder, 230-231)

3. Bu tür evlenmelerin bazı bölgelerimizdeki adları da şöyledir:

1. Değiş tokuş	: İç Anadolu (Önder 231)
2. Değişik usulü	: Gaziantep Barakları (Örnek 188)
3. Değişik yapma	: Denizli (Önder 231)
4. Kepir	: Baraklar (Tanyol 1952, 108); Hâkkari (Barlas 63)
5. Kızların değiş tokuşu	: Doğu Anadolu (Örnek 188)
6. Yaban değişigi	: Baraklar (Tanyol 108); Hakkâri (Barlas 63)

"Kepir" ve "yaban değişigi"nde kızların durumdan haberleri yoktur; onlara âdeta tecavüz edilir. Bu, aileleri mecburi kabule zorlamak içindir.

4. Bu tür evlenmenin bir örneği

"Baraklarda "değişik usulü" ile evlenme yaygındır. Bu usulde, evlenecek delikanlılar bacılarını değiştirirler. Bu suretle evlenmeyi ucuza mal ederler. Çünkü Barak aşiretlerinde evlenme kız sahibi için ne kadar kârlı ise, oğlan tarafı için o kadar yıkımdır. Değişik usulünün yapılmasında, iktisadî âmillerin rolü mühim görülüyor Örf ve âdet, parasız kız almayı ve vermeyi ayıp saymaktadır. Diğer taraftan kız kaçırma, kanlı hadiselerine sebep olmaktadır. Bundan dolayı, bacısı olan Barak delikanlısı, değişik usulüyle evlenmeyi bir zaruret olarak hisseder." (Tanyol 106).

“Berder / Bedel Evlilik” adı verilen ve kısaca “karşılıklı kız verme” esasına dayanan bu tür evliliğin 1250 yıl önceki Türk toplumunda görüldüğü gibi günümüz Türk toplumunda da görülmesi bir tesadüf değildir. Türkler arasında hemen her kesimde görülen bu tür evlenme, köylerde veya ekonomik durumu iyi olmayan şehirli aileler arasında yukarıda anılan sebebe bağlı olarak gerçekleşebilir; ancak ekonomik durumu iyi olan aileler arasında akrabalığın kuvvetlendirilmesi önde gelen sebeptir. Çünkü iki evlilik aileleri birbirine karşı daha anlayışlı davranmaya, birbirleriyle daha sıcak ilgiler kurmaya yöneltecektir. İşte, 1250 yıl önceki evlilik bunun en güzel örneğidir. Bu gün de büyük şehirlerimizde ve hali vakti yerinde olan aileler arasında bu evlilik türünün öne çıktığını görmekteyiz. Gazetelerimizin de zaman zaman bu tür evlilikle ilgili haberlere yer verdiği görülmektedir.

Anıt'ta, bu gün “başlık” adını verdiğimiz ve o devirde “kalın” olarak adlandırılan paradan söz edilmemiştir. Bu da, belki karşılıklı kız alıp verme ile ilgili olabilir. Gerçi metnimizde bu tür bir para veya benzerinin karşılıklı olarak alıp verilmesine fırsat kalmadan hemen savaş sahnesine geçilivermiştir.

Ayrıca, “kalın” kelimesi geçtiği bir yerde de “haraç, bağ” anlamında kullanılmıştır. (Bilge Kagan / Doğu yüzü 25)

“Kalın” kelimesinin “başlık” yerine kullanılmayıp “Baç, haraç” yerine kullanılması son derece anlamlıdır. Bu telâkki, belki de başlık parasının bir nevi “baç” olarak düşünülmesinin bir sonucu olabilir. Ama unutulmasın ki bu gibi kavramların, örneğimizde olduğu gibi, anlam kaymasına uğraması da tabiidir.

II. ÖLÜM / “YOG” TÖRENİ / YAS

Göktürk Anıtlarında cenaze (yog) ve yas törenlerine de yer verilmiştir. Üç büyük anıtta (BK, KT ve Ton.) adına “yog” töreni düzenlenen beş devlet büyüğünden bahsedilir.

1. Bilge Kagan'ın ağzından anlatılan ecdâdı “Bumın Kağan” ile “İştemi Kağan”ın “*kergek bolma*”ları üzerine yapılan “yog” töreni.

3. Tonyukuk'un ağzından anlatılan Kapgan Kağan (Bögü Kagan)'ın “Katun”unun “*yok bolması*” üzerine yapılan “yog töreni”.

3. Köl Tigin anıtında Bilge Kağan'ın ve Köl Tigin'in ağzından Bilge Kağan anıtında ise kendi ağzından ayrı ayrı anlatılan Kapgan Kağan'ın oğlu Tonga Tigin'in “yog” töreni.

4. Bilge Kağan'ın ağzından anlatılan küçük kardeşi Köl Tigin'in "kergek bolması" üzerine yapılan "yog" töreni.

5. Bilge Kağan'ın oğlunun ağzından anlatılan babası Bilge Kağan'ın "uç barması" üzerine yapılan "yog" töreni.

Şimdi bu parçaları metinlerde görelim:

1. *kişi : oğlnta : üze : (e)çüm (a)pam : bum(ı)n k(a)g(a)n : (i) št(e)mi k(a)g(a)n : ol(u)rm(ı)ş : ... özi (a)nça : k(e)rg(e)k bolm(ı)ş // yogçı : sıg(ı)tçı : öñre : kün : togs(ı)kd(a)k : bök(i)li : çöl[l](ü)g il : t(a)bg(a)ç : tüpüt : (a)p(a)r (a)p(a) ur(u)m : kırk(ı)z : üç korık(a)n : ot(u)z t(a)t(a)r : küt(a)nı : t(a)t(a)bi : bunça : bod(u)n : k(e)l(i)p(e)n : sıgtam(ı)ş : yoglam(ı)ş : (BK D 3-5)*

İnsan oğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan ile İstemi Kağan hükümdar olmuş ... kendileri öylece vefat etmişler. // (Cenaze törenlerine) yasçı (ve) ağlayıcı (olarak) doğuda gün doğusundan Bök / Bük halkı, Çöllü halk, Çinliler, Tibetliler, İranlılar, Bizanslılar, Kırgızlar, Üç Korıkanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar, Tatabılar... bunca halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar.

2. *Katun yok bolmuş erti. Anı yoglatayın tidi. (Ton. K 7)*

"Hatun yok olmuştu. Ona yas töreni yaptırayım dedi."

3. *toñra : bir ug(u)ş : (a)lp(a)gu : on(e)r(i)g : toña tig(i)n : yogınta : (e)g(i)r(i)p öl(ü)rt(ü)m(ü)z : (KT K 7)*

Tonra (Esim ile) maiyetindeki bir gurup yigit on eri Toña Tigin yog töreninde kuşatarak öldürdük.

(a)nta : toñra : yılp(a)gutı : bir : ug(u)ş(u)g : toña : tig(i)n : yog [ınta] : (e)g(i)re : tokıd(ı)m : (BK D 31)

Orada Tonra (Esim ile maiyetindeki bir gurup) yigiti, bir grubu, Tona Tigin yog töreninde çevirip kuşatarak öldürdüm.

4. *in(i)m köl tig(i)n : k(e)rg(e)k : boltı : öz(ü)m : s(a)k(ı)nıt(ı)m : körör : köz(ü)m : körm(e)z t(e)g : bil(i)r : bil(i)g(i)m : bilm(e)z t(e)g : boltı : öz(ü)m s(a)k(ı)nıt(ı)m : öd t(e)nıri : (a)ys(a)r : kişi oğlu : kop : ölg(e)li : törim(i)ş : (a)nça : s(a)k(ı)nt(ı)m : közde : y(a)ş k(e)ls(e)r : tida : köñ(ü)lte : sıg(ı)t : k(e)ls(e)r : y(a)nıt(u)ru : s(a)k(ı)nt(ı)m : k(a)t(ı)gdi : s(a)k(ı)nt(ı)m : (KT, K 10-11)*

Küçük Kardeşim Köl Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım. Görür gözüm görmez gibi, erir aklım ermez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zaman Tanrısı “insan oğlu hep ölmek için yaratılmış” (diye) buyurduğu (için) öyle düşündüm. Gözlerimden yaş gelse engel olarak, gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum.

5. *buñça: k(a)zg(a)n(ı)p: k(a)ñ[(ı)m k](a)g(a)n [ı]t yıl: on(u)ñç (a)y: (a)ltı ot(u)zka: uça b(a)rdı: l(a)gzin: yıl: biş(i)nç (a)y: yiti ot(u)zka: yog: (e)türt(ü)m: buk(u)g: totok:*
// k(a)ñı: lisün: t(a)y s(e)ñün: b(a)ş(a)d[u]: biş yüz: (e)r(e)n: k(e)lti: kok(ı)l(ı)k: ö [.]: (a)ltun: küm(ü)ş: k(e)rg(e)ks(i)z: k(e)lürti: yog: yıp(a)r(ı)g: k(e)lür(ü)p: tike: birtı: çınt(a)n: ıg(a)ç: k(e)lür(ü)p: özy(a)r //
buñça bod(u)n: s(a)çin: kulk(a)kin: [b]ıçdı: (e)dgü özl(i)k (a)tin: k(a)ra: kişin: kök: t(e)y(e)ñin: s(a)ns(ı)z: k(e)lür(ü)p: kop: kot(t)ı: (BK K 10-12)

Bu kadar (çok) kazanıp babam Kağan it yılının onuncu ayının yirmi altıncı gününde vefat etti. Domuz yılının beşinci ayının yirmiyedinci gününde yas (törenini) tamamladım. Bukug Totok
 // babası (?) lisün Tay-Sengün kumandasında beş yüz kişi geldi. Kokuluk altın (ve) gümüş bol miktarda getirdi. Cenaze mumları getirip dikiverdiler. Sandal ağacı getirip// Bunca halk (cenaze töreninde) saçlarını kulaklarını kesti. Cins has atlarını, kara samurları, gök sincaplarını sayısız (miktarda) getirip (hediye) olarak hep bıraktılar.

Ölüm, bütün topluluklarda sevimsiz bir olay olarak karşılanmış ve hakkında pek çok duygu ve düşünce dile getirilmiştir. Bu konuda türküler ve özellikle ağıtlarda ele alınan duygular son derece zengindir. Şiir örnekleri elimize geçebilen ilk saz şairlerimizin eserlerinden başlayarak söyleyenleri unutulup giden ağıtlarımıza kadar bütün manzum ürünler bu tür duyguların ortaya konulması için son derece elverişli birer vasıta. Her ağıt ölüme yeni bir şekil vermiş, duyguların başka şekillerde ortaya konulmasına yardımcı olmuştur. Derviş Bey’in Ağıdı’ndaki şu hane ölüm kavramını ne güzel dile getiriyor.

Mezarının oğru tiken
 Kara kâkil tutam tutam
 Öldü demem dilim dursun
 Dayım oğlu ne çok yatan

(Esen 74)

Ölüm, bazı saz şairlerimiz tarafından “azrail” gibi değil, güzellere âşık bir delikanlı gibi düşünülür. Dadaloğlu, “gecebaş” adı verilen bir salgın hastalığı şöyle anlatıyor:

Gecebaş geldi de nerde kışladı
Ufacık evlere neler işledi
Taze gelin büyük kızıdan başladı
Ölüm de güzeli severe benzer

(Sakaoğlu 124)

Ancak, ister can alıcı bir cellat, ister güzellere âşık bir delikanlı olarak düşünölsün ölümün yüzü her zaman soğuktur. Onun için hastalığı veya sakatlığı sebebiyle hayatının kalan kısmını bir eziyet olarak çekenlerin bile arkasından ağlanılır ve yas tutulur.

Yas'ta, temel düşünce, “kaybedilenin bir daha yerine getirilemeyeceğinin acısı”dır (Örnek 1974, 399; 1979, 81). Bu acıyı uzun yıllar yaşayacak olanlar, ölüm olayının ilk günlerinde daha fazla üzülecekler ve yaslarını 40 güne varan bir zaman dilimi içinde devam ettireceklerdir. Ancak, bazı yaslar ölünün yakınlarını da ölüme götürmektedir. Genç yaşta kaybedilen çocuklar, bazı anne ve babaların da ölümüne yol açmaktadır. Antalya milletvekili M. Bahçeci'nin ölümüne üzülen annesi de iki hafta sonra vefat etmiştir.

Anadolu insanının yas tutması bölgelere göre küçük farklılıklar göstermektedir. Bunda, ölenin yaşı, cinsiyeti, sosyal durumu gibi sebepler rol oynamaktadır. Göktürk Anıtlarında da büyük bir çoğunlukla ileri gelenlerin ölümleri ile ilgili törenlerin anlatıldığı hatırlanırsa bunu tabii karşılayacağız.

Köl Tigin Anıtı'ndan alınan örnekte, Bilge Kagan'ın ağzından kardeşinin ölümü üzerine duyulan acı dile getirilmektedir: “Kendim yas tuttum. Görür gözlerim görmez gibi, erir akıl ermez gibi oldu... Gözlerimden yaş gelse engel olarak, gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum.”

Bu örneğimizde, büyük kardeşin (ağabey) ölen küçük kardeşine yas tuttuğunu görüyoruz. Yasın ilk işareti ağlamaktır, göz yaşı dökmektir. Bunun da ölenin yakınlığına göre değiştiğini görüyoruz. “Ateş düştüğü yeri yakar” misali, ölünün arkasından en çok yakınları ve sonra da sevenleri ağlar. Köl Tigin'in arkasından ağlayanların başında ağabeyi Bilge Kağan'ın geleceği tabiidir. Anıtımızdaki duygular da bunu doğrulamaktadır.

Urfa'da derlenen bir ağıtta, tıpkı Bilge Kagan-Köl Tigin Kardeşlerde olduğu gibi, ölen küçük kardeştir. Kardeşi askerde ölen ağabev. ekiminde onun da çalıştığı ekinleri ağlayarak biçmektedir:

Bura peygamber ocağı
Ne güzel olur sancağı
Ağlayarak biçiyorum
Gardaş ektiyig göçeği

(Varünlü 49)

Ağıtın diğer hanelerinde, ölenin adının Yunus olduğu, onbaşı rütbesine terfi ettiği, köyünde bir köpeğinin kaldığı, vb. anlatılmakta ve ağıtın dozu artırılmaktadır.

Bilge Kagan Anıtı'ndan alınan birinci örneğimizde cenaze merasimine pek çok yasçı ve ağlayıcının geldiği, ağlayıp yas tuttuğu dile getirilmektedir. Bu, elbette, ölenin yakınlarına eklenen ağlayan ve yas tutanlardır. Çin kaynaklarından faydalanan S. Julien'den naklen F. Köprülü böyle bir "umûmî matem âyini" yani "yog"u ana çizgileriyle açıklamaktadır. (Köprülü 85-86) Anadolu ağıtlarının büyük bir bölümü ölenin yakınlarının ağzından yakılmıştır. Bir yakınını kaybedenlerin hemencecik usulüne uygun bir ağıt yakması beklenilemez; ama, ağıt yakma kabiliyeti olan diğer yakınları (uzak akrabalar, komşular, arkadaşlar, vb.) en yakınının ağzından bir, bazen birkaç ağıt yakarlar. Ölenin en yakınlarının yaktığı ağıtlar da vardır; ancak bunlar zamanla şekillenecek ve tam bir ağıt hâlini alacaktır.

Aşağıdaki örnek, fidan işçisi olarak çalışmaya giden iki kız kardeşin yıldırım isabeti sırasında ölmesi üzerine birlikte çalıştıkları dayı oğullarının yaktığı ağıttan alınmıştır. Dikkat edilirse, dayı oğlu kızların ağzı ile konuşmaktadır:

Haber salın komşularım gelsinler
Biz gidiyok hakkın helal etsinler
Ben ölürsem küpelerim satsınlar
Kulaktan küpeyi alan ağhyer

Benim elbisemi verin giysinler
Duymayana haber edin duysunlar
Sandıktaki çeyizimi alsınlar
Top top çeyizimi bilen ağhyor

(Varünlü 14)

Bilge Kagan Anıtı'ndan alınan ikinci örnekte ise cenaze törenine gelenlerin mum getirmeleridir. Bu törenin devamındaki saç ve kulak kesme işleri ile çeşitli hediyelerin getirilip bırakılması da önemli noktalardır.

Günümüzde Anadolu'da ölü evine bir haftaya, hatta on güne kadar komşuları yemek getirir ve ev halkının yemek derdine düşmesini önlemiş olurlar (Örnek 1979, 91). Bunu da bir hediye olarak kabul edebilirsek paralelliği ya-kalamış oluruz.

Tonyukuk Anıtı'ndan alınan kısa bir bölümde ise ölen "Katun" için yog töreni yapılacağı ifade edilmektedir. Günümüzde de kadınların bilhassa genç yaşta ölenleri için yapılan cenaze töreni daha farklı olmaktadır. Genç kızlarla, gelinlerin tabutları tel-duvak, çeyizinden birkaç parça, çiçek, ipekli veya al renkli kumaş vb. ile süslenir. Ayrıca cenazenin önünde, mevsimi ise, taze dallar da taşınır. Bütün bunlar kadınların cenaze merasimine verilen önemi göstermektedir.

Divanü Lügati't-Türk'te bulduğumuz Kaşgarlı Mahmut tarafından Orta Asya'da derlenen dörtlüklerden müteşekkil bir ağıtın üçüncü örnekte verilen cümlelerde adı geçen Tonga Tigin'e ait bir ağıt olduğu Fuad Köprülü (1926)'den beri bilinmektedir. İlk dörtlükte adına yog töreni yapılan kişinin kim olduğu belirtilmektedir.

Alp Er Tonga öldi-mu
İsiz ajun kaldı-mu
Ödleğ öçin aldı-mu
Emdi yürek yırtılır
Ödleğ yarag küzetti
Ogru tuzak uzattı
Begler begin azıttı
Kaçsa kalı kurtulur

Alp Er Tonga öldü mü?
Kötü dünya kaldı mı?
Felek (böylece) öcünü aldı mı?
Şimdi yürek paralanyor.
Felek fırsat gözetti
(ve) gizli (bir) tuzak kurdu
Beyler beyini yanılttı
Kaçsa nasıl kurtulur(du)?

Yog töreninin yapılması şu dörtlüklerde gayet canlı bir şekilde anlatılmaktadır.

Begler atın argurup
Kadgu anı torgurup
Mengzi yüzi sargarıp
Kürküm angar türtülür
Ulşıp eren börleyü
Yarıp yaka orlayu
Sıkırp üni yurlayu
Sıgtap közi örtülür
Könğlüm için örtedi
Bütmiş başığ kartadı
Keçmiş ödüg irtedi
Tün kün keçip irtelür

Beyler atlarını yordular;
kaygı onları zayıflattı
Bet ve benizleri (öyle) sarardı (ki)
(yüzlerine) safran sürülmüş (sanırsınız)
Erkekler kurtlar gibi, hep birlikte uluyorlar;
Yakalarını yırtıyor ve çığlık atıyorlar
Işık çalar gibi sesler çıkarıyor ve feryat ediyorlar
Ağlamaktan gözleri (yaşlarla) örtülüyor.
Gönlüm (acıdan) için için yandı;
(Bu acı) kapanmış yarayı (yeniden) deşti
(Gönlüm) geçmiş zamanları aradı;
Geceler ve günler geçtikçe (de o zamanlar) aramıyor

SONUÇ

“Evlence” ve “ölüm” gibi hayatın iki kaçınılmaz olayı Göktürk Anıtları’ da önemlerine uygun şekilde dile getirilmiştir. Onlardan aldığımız örnekleri yirminci yüzyıl Anadolu Türkünün yaşayışı ile birlikte düşünüp bir sonuca ulaşmak istedik. Yaptığımız değerlendirme gösterdi ki, Göktürk Anıtları’ndaki yaşayış tarzı Anadolu Türkünün ruhuna yansımış olarak devam etmektedir. On iki yüzyıl öncesinin günlük olaylara bakışı elbette farklı olmalıdır; ancak “gelenek” adını verdiğimiz gerçeğin farklılıkla bağdaşmadığı ve âdeta bir devamlılık istediği unutulmamalıdır.

Göktürk Anıtları ile Anadolu Türklerinin gelenekleri arasında yaptığımız bu değerlendirmenin, Türklerin yaşadığı diğer coğrafyalardan derleyeceğimiz malzemelerle de yapılması halinde alınacak sonuç pek de farklı olmayacaktır. Geçtiğimiz yıllarda bu ve benzeri konularda yapılan küçük çaplı karşılaştırmalar bizde bu kanaatin uyanmasına yardımcı olmuştu. Balkanlardaki, Kıbrıs’ taki, Azerbaycan’daki bir inanış, elbette anıtlardaki benzerlerinden izler taşıyacaktı. Aralarında görülebilecek renk ve doku farkını, her zaman dediğimiz gibi, zamanın değişmesine, coğrafyaların birbirlerinden olan uzaklıklarına vb. bağlayacağız. Anıtlarla Anadolu arasında görülen farklar da bu tabii değişimin kaçınılmaz bir sonucudur.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- Ali Rıza BALAMAN, “Güneydoğu Anadolu’da Berder Ailesi”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 16 (307), Şubat 1975, 7221-7222.
- Ali Rıza BALAMAN, *Sosyal Antropolojik Yaklaşımla Akrabalık Evlilik ve Türleri* (Dış kapakta “Evlilik Akrabalık Türleri/ Sosyal Antropolojik Yaklaşımla”). İzmir 1982, XII + 119 s.
- Ali Rıza BALAMAN, *Gelenekler / Töre ve Törenler*. İzmir 1983, X+157 s.
- Uğur BARLAS, *Hakkari’de Evlenme Töre ve Törenleri*. Karabük 1975, 80 s.
- Muharrem ERGİN, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970, VIII+159 s.
- Ahmet Şükrü ESEN, *Anadolu Ağıtları*. Ankara 1982, 265 s.
- Fuad KÖPRÜLÜ, *Edebiyat Araştırmaları* (2. B.) Ankara 1986, XIV+472 s.
- Hüseyin Namık ORKUN, *Eski Türk Yazıtları*. Ankara 1986, 960 s.
- Ali Rıza ÖNDER, “Geleneksel Halk Hukuku”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. cilt*. Ankara 1976, 225-240.

Sedat Veyis ÖRNEK, “-Anadolu Folklorunda Yas”, I. Uluslararası *Türk Folklor Semineri Bildirileri*. Ankara 1974, VII+453 s.

Sedat Veyis ÖRNEK, *Türk Halkbilimi* Ankara 1977, 261 s.

Sedat Veyis ÖRNEK, *Anadolu Folklorunda Ölüm* (2. B). Ankara 1979, 149 s.

Saim SAKAOĞLU, *Dadaloğlu*. Ankara 1986, 159 s.

Cahit TANYOL, “Baraklarda Örf ve Âdet Araştırmaları”, *Sosyoloji Dergisi*, 7, 1952, 71-108.

Talât TEKİN, *Orhun Yazıtları*. Ankara 1988, XXIV+200 s.

Aliye VARÜNLÜ, *Saimbeyli Ağıtları*. Erzurum 1987, VI+97 s. (Bitirme tezi).

EK: Daha fazla örnek ve bilgi için bakılabilecek bazı kaynaklar:

- 1 . Orhan ACIPAYAMLI, “Evlenme Bibliyografyası I”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 18 (3-4), Temmuz-Aralık 1960, 205-220.
- 2 . Abdülkadir İNAN, *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (2. B), Ankara 1972, 232 s.
- 3 . Hamit Zübeyr KOŞAY, *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*. Ankara 1944, XX+364 s.
- 4 . Hüseyin TÜRKMENOĞLU (Haz.), *Mezar-Mezarlık ve Mezartaşları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi*. Ankara 1989, 67 s.